

STUDIA NAD SŁOWNICTWEM DAWNYM I WSPÓŁCZESNYM

pod red. J. Kamper-Warejko, J. Kaproń-Charzyńskiej,
J. Kulwickiej-Kamińskiej

Toruń 2007, ss. 305

Na prezentowany tom studiów językoznawczych składa się 35 artykułów poświęconych leksyce języków naturalnych. Książka składa się z dwóch części: studiów diachronicznych (16 tekstów) i studiów synchronicznych (19 artykułów). Dwudzielna konstrukcja tomu przede wszystkim pozwala uporządkować analizowany materiał pod względem chronologicznym. Szczegółowe badania podejmowane przez autorów tekstów koncentrują się wokół semantyki, słowotwórstwa, składni, pragmatyki językowej, rozwoju leksyki, zarówno polskiej, jak i obcej.

Część pierwszą (studia diachroniczne) otwiera artykuł A. Luto-Kamińskiej o osobliwościach leksykalnych w *Ex P. Terentii comediis latinissimae colloquiorum formulae* Mateusza z Kęt, wydanego w 1545 roku utworu, zawierającego rozmówki łacińsko-polskie przeznaczone dla młodzieży jako pomoc do nauki języka. Analizie poddano tu jedynie wyrazy pospolite, zarówno rodzime, jak i obce, które już w XVI wieku można uznać za archaizmy, a także takie, które wyszły z użycia dopiero w XX wieku.

Na materiale wyekscerpowanym z tekstów średniopolskich opierają się też dalsze teksty. Artykuł D. Kowalskiej został poświęcony leksyce związanej z wyrażaniem uczuć gniewu w I cz. *Psalterza floriańskiego* oraz relacjom między oryginałem łacińskim a polskim przekładem (s. 13-28). J. Kamper-Warejko omawia leksykalne wykładniki perswazji w XVI-wiecznym kazaniu Piotra Artomiusza. Analizując słownictwo wartościujące, słownictwo dyrektywne, zaimki upowszechniające, badaczka wyznacza pewne trwałe cechy w wypowiedziach homiletycznych od czasów najdawniejszych, aż po czasy współczesne (s. 29-35). P. Potoniec zajmuje się kwestią obelgi w języku polskiego szlachcica (na materiale *Liber chomorum* Waleriana Nekandy Trepki). Autorka dokonuje przeglądu typów obelżywych określeń w badanym tekście, wskazuje różnorodne sposoby ich tworzenia, a także społeczne i kulturowe uwarunkowania nazw odzwierciedlających negatywne emocje (s. 37-43). A. Czelakowska przedstawia zmiany semantyczne leksemu *lubieżny*, którego współczesne znaczenie nie odpowiada znaczeniu etymolo-

gicznemu. Przeprowadzona analiza pokazuje przeobrażenia w sposobie wartościowania wyrazu, stopniowe zacieranie się pierwotnego znaczenia poprzez nowe uwarunkowania kontekstowe i transformacje konotacyjne (s. 45-53). Tekst M. Kaszewskiego jest – jak podaje autor – „częścią większego studium dotyczącego opisu szesnastowiecznej kategorii *nomina instrumenti*”. Autor, odwołując się do prac teoretycznych z zakresu słowotwórstwa diachronicznego, jak i synchronicznego, próbuje ustalić, na ile kompetencja językowa użytkowników polszczyzny XVI wieku w zakresie odróżniania nazw narzędzi od innych kategorii słowotwórczych jest bliska kompetencji użytkowników polszczyzny współczesnej (s. 55-63). B. Nowowiejski zajmuje się obrazem dawnej Polski w zapomnianym słownictwie wyekscerpowanym z *Małego słownika zaginionej polszczyzny*, (pod red. F. Wysockiej, Kraków 2003). Przedmiotem szczegółowych badań jest słownictwo odnoszące się do kilku zaledwie sfer życia, tzn.: leksyka prawnicza, a dokładniej nazwy danin i powinności, nazwy z zakresu życia intymnego i rodzinnego oraz nazwy strojów i terminy militarne. Przeprowadzona analiza pozwala na odtworzenie niektórych właściwości dawnej polszczyzny, ukazuje też – uaktywniony w zapomnianej leksyce – dynamizm procesów gospodarczych, społecznych, kulturalnych czy obyczajowych (s. 65-76). J. Mielczarek opisuje obraz świata w późnośredniowiecznym dziele moralistycznym *Řeči a naučení z hlubokých mudrců* Jana Češki. Bogactwo leksyki odnoszącej się do zjawisk z dziedziny filozofii, teologii, a także – jak dzisiaj moglibyśmy powiedzieć – psychologii skłania autorkę do zawężenia przedmiotu badań. Szczegółowej analizie poddano tu rzeczowniki, głównie te, które określają pojęcia oderwane (s. 77-82).

Trzy kolejne teksty napisane zostały w języku czeskim. H. Sobalíková zajmuje się słownictwem w staroczeskich przekładach *Biblii* (s. 83-89), B. Lehečka i M. Pytlíková przedstawiają elektroniczną bazę języka staroczeskiego (s. 91-96), a B. Lehečka, F. Martínek i M. Vajdlóvá omawiają czeskie słownictwo doby średniej (s. 97-102).

W prezentowanym tomie studiów znaczącą rolę odgrywają teksty badaczy, którzy koncentrują swoją uwagę wokół języka religijnego. J. Kulwicka-Kamińska dokonuje analizy porównawczej nazw pogańskich (*batwan, bóg, bóstwo, bożek i bożyszcze*) występujących na kartach *Koranu* oraz w *Biblii* i na tej podstawie próbuje ustalić, wzajemne zależności leksykalne i semantyczne. Na pierwszy plan wysuwają się zagadnienia: czy w procesie przekładu *Koranu* wzorowano się na tekstach biblijnych, w jaki sposób przekładano określone pojęcia i w jaki sposób adaptowano na grunt polski związane z nimi znaczenia, a także – na ile zakres tych pojęć zmienił się na przestrzeni wieków (s. 103-112). R. Zarębski podejmuje się próby omówienia mechanizmu przekładu nazw geograficznych w polskich dawnych (XVI-wiecznych) oraz nowszych (XX-wiecznych) translacjach *Nowego Testamentu*. Autor szczegółowo analizuje wszelkie uwarunkowania i wzajemne

zależności semantyczne między nazewnictwem oryginalnym a nazewnictwem w tekstach polskojęzycznych. Zwraca przy tym uwagę na osobliwą pozycję nazw własnych w *Piśmie Świętym*: toponimy biblijne pełnią nie tylko funkcję identyfikacyjną, ale również wyrażają naturę nazywanej rzeczywistości i charakteryzują denotata (s. 113-124).

Zabytkom scs. poświęcono kolejnych kilka tekstów. Pierwszy w tej grupie tematycznej jest artykuł A. Szulc poświęcony doborowi słownictwa w psalterzu cerkiewnoruskiego *Sbornika*. Autorka koncentruje się na leksykalnych osobliwościach jednej tylko części psalterza i porównuje zgromadzony materiał z wcześniejszymi od niego rękopisami reprezentującymi kolejne przekłady *Księgi psalmów* (s. 126-134). Tekst K. Nowakowskiej oparty został na imponującym pod względem liczbowym materiale czasownikowym (blisko 1000 leksemów, użytych ponad 11 tys. razy, wyekscerpowanych z cerkiewnoślowińskiego rękopisu pochodzącego z 2. połowy XVI w.). Dzięki przeprowadzonej analizie wyłoniono liczne odpowiedniki leksykalne bądź morfologiczne, przeciwstawiające słownictwo czasownikowe badanego zabytku czterem scs. tekstom ewangelijnym, czyli: *Kodeksowi zografskiemu*, *Kodeksowi mariańskiemu*, *Ewangeliarzowi Assemaniego*, *Księdze Sawy* (s. 135-138). A. Żeguń omawia elementy leksykalne wskazujące wady etyczne w homiliach z warszawskiego rękopisu *Pandektów Antiocha*, źródła pochodzącego z II połowy XV wieku. Interesujące rozważania semantyczne zmierzają w kierunku ustalenia wzajemnych relacji między *wadą etyczną* rozumianą jako 'względnie trwała skłonność do popełnienia czynów moralnie nagannych' a chociażby konotującym negatywne emocje uczuciem *gniewu*. Dodatkowym atutem tekstu są analizy słowotwórcze oraz statystyczne, a także odwołania do innych tekstów religijnych (s. 139-147).

Część drugą (studia synchroniczne) otwiera studium M. Grochowskiego: *OTO – wyrażenie deiktyczne i metatekstowe. Wprowadzenie do analizy*. Jak podkreśla autor, sądy zawarte w artykule mają charakter hipotetyczny, a z uwagi na redakcyjne ograniczenia w objętości tekstu analiza skupia się prawie wyłącznie na semantycznych cechach wyrażenia. Między innymi badacz wyodrębnia podstawowe sposoby użycia *oto* w wypowiedzeniach, mówi też o funkcji intertekstualnej wyrażenia, które – jako jedna z tysięcy leksykalnych jednostek języka, należy do zbioru tzw. funkcyjnych. Ostateczna konstatacja zmierza do odpowiedzi na pytanie: ile homonimów gramatycznych o postaci *oto* można wyróżnić w polszczyźnie (s. 151-159). Kolejne teksty również zostały poświęcone interpretacji wybranych jednostek współczesnego języka polskiego. M. Żabowska przedstawia swoje rozważania na temat znaczenia partykuł potwierdzających: *tak naprawdę – w gruncie rzeczy*. Na uwagę zasługuje umiejętne wydobycie różnic między tymi jednostkami oraz wskazanie komponentów semantycznych, istotnych dla procesu komunikacji: „Jednostka *tak naprawdę* służy do przekonania odbiorcy, by nie sądził, że jest

inaczej, bo to, co mógłby sądzić, nie jest prawdą. Natomiast w wypadku jednostki *w gruncie rzeczy* celem mówiącego jest to, by odbiorca dowiedział się, że mówiący sądzi inaczej, niż mogłoby się wydawać” (s. 161-169). D. Maryn analizuje wielosegmentowe jednostki leksykalne z ciągiem *jak*, wyrażające tempo, np. *ktoś robi coś (szybko) jak błyskawica*, rejestrowany w słownikach w postaci *jak błyskawica* (ewentualnie: *błyskawicznie* i *błyskiem*). Autorka wnika w strukturę semantyczną tego typu połączeń i omawia ich funkcję stylistyczną. Zwraca też uwagę na konieczność podjęcia szczegółowych badań dotyczących wzajemnych relacji pomiędzy porównaniami i wyrażeniami z komponentem *jak* a liczną grupą porównań opartych na słowach *niby*, *niczym*, *jako*, *jakoby* (s. 171-179). A. Moroz bada ciągi parentetyczne z segmentem *mówiąc*, omawia funkcję spójników, także warunki poprawności zdań z imiesłowowym równoważnikiem zdania, sygnalizuje pewne ograniczenia pozycyjne w obrębie omawianych struktur, a przede wszystkim wskazuje kilka istotnych problemów, które powinny stać przedmiotem bardziej szczegółowych analiz (s. 188-194). A. Ćwiklińska, opierając się na ustaleniach Z. Saloniego i M. Świdzińskiego, charakteryzuje ekwiwalenty spójnika *żeby* oraz omawia jego funkcję jako wyróżnika typu frazy zdaniowej (s. 195-200). M. Krzyżanowska rozważa zagadnienia związane z szykiem przysłówka lokatywnego *tutaj* zależnego od przymiotnika i rzeczownika. Przeprowadzone badania skłaniają autorkę do postawienia wstępnej tezy, że wskazywany przysówek może „wystąpić w antepozycji i postpozycji niebezpośredniej i bezpośredniej względem swego nadrzędnika wtedy, gdy wchodzi w skład grupy werbalnej. Ograniczeniom *tutaj* podlega natomiast, gdy znajduje się w grupie nominalnej jako podrzędnik przyręczownikowego przymiotnika lub samego rzeczownika” (s. 201-209).

Kilka tekstów wpisuje się w problematykę komparatystyczną. Na rosyjskojęzycznym materiale badawczym został oparty tekst A. Sitarskiego: *Miejsce i ranga przysłówków we współczesnym języku rosyjskim*. Szczegółowa interpretacja zebranego materiału skłania autora artykułu do wskazania czynników zewnętrz- i wewnętrznojęzycznych decydujących o tendencjach słotwórczych w obrębie rosyjskich adwerbiów (s. 181-186). I. Łuczaków, omawiając rosyjskie konstrukcje temporalne ze spójnikiem *нока* i ich ekwiwalenty w polszczyźnie, doszukuje się wzajemnych zależności między językiem rosyjskim a polskim. Na podstawie przeprowadzonej analizy stwierdza, że rosyjskie konstrukcje ze spójnikiem *нока* są znacznie bardziej złożone pod względem semantycznym niż na przykład polskie konstrukcje z *(do)póki*, co niejednokrotnie pociąga za sobą błędy w tłumaczeniu tekstów rosyjskich na polski (s. 211-220). Ch. Zaremba ukazuje na podstawie ograniczonej – z konieczności – próby leksykalnej mechanizmy przyswajania słownictwa związanego z tzw. nowymi technologiami na gruncie języka polskiego i francuskiego. Na pierwszy plan w tych badaniach wysuwa się leksyka odnosząca się do nowych realiów (telefonía i telefony; telewizja i telewizory), także innowa-

cje leksykalne: zapożyczenia, kalki i neologizmy (s. 235-241). J. Mietła poddaje analizie leksykę stanowiącą źródło interferencji w językach blisko spokrewnionych: czeskim i polskim. Badaczka zajmuje się przede wszystkim błędami interferencyjnymi (neologizmami i tzw. fałszywymi przyjaciółmi tłumacza), podkreślając, że prawdopodobieństwo ich wystąpienia jest tym większe, im bliżej spokrewnione ze sobą są określone języki (s. 251-258). Analogii między frazeologią młodzieżową we współczesnej polszczyźnie a frazeologią górnołużycką doszukuje się A. Jakubowska. Przedmiot badawczy stanowi materiał obejmujący pole semantyczne *picie alkoholu* (s. 243-250).

Na tendencje morfologiczne – charakterystyczne dla współczesnej polszczyzny – zwracają uwagę dwa kolejne artykuły. M. Urban podejmuje się opisu wahań w budowie słowotwórczej neologizmów przymiotnikowych utworzonych różnymi formantami o funkcji transpozycyjnej od wspólnych podstaw rzeczownikowych (s. 221-226). I. Kaproń-Charzyńska zabiera głos w dyskusji nad sposobem wyróżniania i interpretowania tzw. derywatów tautologicznych. Autorka – poprzez szerokie odwołania do literatury przedmiotu – polemizuje z propozycjami innych badaczy i przedstawia swój własny punkt widzenia na derywaty tautologiczne w kontekście wprowadzenia funkcji pragmatycznej formantu (s. 227-234).

Wieloaspektowemu opisowi poddano w prezentowanych studiach zjawiska gwarowe.

Interesujące spostrzeżenia wnosi metodologiczny tekst J. Sierociuka dotyczący możliwości badania zmian zachodzących w systemie leksykalnym języka wsi. Autor wskazuje na konieczność uwzględniania różnorodnych aspektów w badaniach tego typu oraz nakreśla kierunki działania w procesie interpretacji złożonych procesów gwarowych (s. 285-290). M. Graf analizuje *nomina agentis* pozyskane za pomocą kwestionariusza do badań słowotwórstwa rzeczownika gwar Lubelszczyzny autorstwa J. Sierociuka. Ograniczając swój materiał badawczy do struktur z formantami *-icha, -ajda, -ajło*, autorka zwraca uwagę na specyfikę tendencji modernizacyjnych w słowotwórstwie gwarowym oraz ukazuje – w przejrzysty sposób – rozwarstwienie języka społeczności wiejskiej (s. 291-300). Również na materiale zebrany bezpośrednio w terenie opiera się artykuł J. Perkowskiej, która przedstawia rozwarstwienie chronologiczne słownictwa z pola semantycznego *praca* w gwarze Baranówka pod Poznaniem (s. 301-305). Podstawę materiałową dwóch kolejnych artykułów stanowi leksyka wyekscerpowana z kartoteki *Słownika gwar śląskich*¹. Tekst M. Iżykowskiej dotyczy synonimii gwarowej, która – w ramach przygotowywanego słownika SGŚ – znalazła się w kręgu odrębnych, specjalnych zainteresowań badawczych. Autorka, kładąc nacisk na specyfikę zjawiska, podejmuje kilka interesujących kwestii. Chodzi tu

¹ *Słownik gwar śląskich* powstaje w Opolu pod red. B. Wyderki.

przede wszystkim o bogactwo synonimów w gwarach, wzajemne relacje między synonimami ogólnopolskimi a synonimami gwarowymi, a także zróżnicowane uwarunkowania kulturowe decydujące o powstawaniu synonimów w obu odmianach języka (s. 259-268). Na podobnej problematyce skupia się L. Przymuszała, podejmująca problem synonimii związków frazeologicznych z dominantą znaczeniową 'bić, uderzać'. Autorka – z uwagi na ograniczenia formalne – zawęża materiał badawczy do zwrotów, w których zarówno agensem, jak i patienssem jest człowiek. (s. 269-274).

W nurt badań regionalnych – z uwzględnieniem kontekstu historycznej i współczesnej polszczyzny – wpisuje się tekst B. Kuryłowicz o XIX-wiecznych określeniach człowieka w tykocińskim słowniczku Zygmunta Glogera występujących we współczesnej polszczyźnie (s. 275-284). Artykuł stanowi przyczynek do dalszych badań, prowadzonych przez autorkę – wspólnie z B. Nowowiejskim – nad leksykonem Podlasianina z Jeżewa.

Poszczególne artykuły dotyczą wielu zjawisk, zarówno tych zupełnie nieznanymi, jak również tych, które wymagają nowego, bardziej szczegółowego opisu. Dzięki przedstawionym tu materiałom uważny czytelnik może zapoznać się z problematyką badań prowadzonych przez polskie i zagraniczne ośrodki akademickie: Instytut Badań Literackich PAN, Uniwersytet Adama Mickiewicza w Poznaniu, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Łódzki, Uniwersytet Opolski, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Wrocławski, Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, Université de Provence we Francji.

Ta różnorodność tematyczna i metodologiczna – ujęta w logicznie uzasadnione ramy – jest niewątpliwą wielką zaletą recenzowanego tomu.

Urszula Sokólska